

Commons Josaphat: de stad op de schop

Geert De Pauw

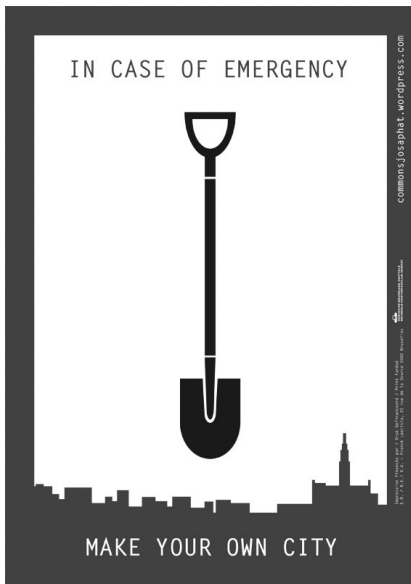
Vanaf de 15de eeuw begon in Engeland het proces van het omheinen van de commons, waarbij gemeenschappelijke gronden die vroeger gebruikt werden door arme boeren om in hun levensonderhoud te voorzien, werden ingepalmd door rijke grootgrondbezitters. In 1649 schreef Gerrard Winstanley, een van de belangrijke figuren uit een beweging die zich de Diggers noemde en die via grondbezettingen opkwam tegen het omheinen van die commons, een pamflet, de 'Verklaring van het arme en onderdrukte volk van Engeland aan al hen die zichzelf landheren noemen'. Hoewel bijna 400 jaar geleden geschreven, klinken delen van de tekst nog altijd aangrijpend actueel.

'Wij verklaren in naam van alle arme en onderdrukte mensen in Engeland tegenover u, die zichzelf landheren noemt, dat de Rechtoverdige Heer, onze Schepper, onze harten verlicht heeft zodat wij konden zien dat de aarde niet gemaakt was met de bedoeling dat u er de heren van zoudt zijn en wij uw slaven, dienaars en bedelaars. (...) Ze is gemaakt voor het gemeenschappelijke onderhoud van ons allen, zonder onderscheid des persoons. (...) Het kopen en verkopen van het land en zijn vruchten, zoals u doet, is een vloek, die enkel mogelijk is gemaakt door oorlog. Want de macht om land te omheinen en in eigendom te bezitten is met het zwaard in de schepping gebracht door uw voorvaders. (...) De aarde, haar vruchten, haar aren, en haar vee zijn gemaakt als gemeenschappelijk pakhuis voor het levensonderhoud van de gehele mensheid, zonder onderscheid des persoons. De kracht van de rechtoverdigheid in onze harten, op zoek naar levensonderhoud voor anderen en voor onszelf, heeft onze lichamen voortgestuwd om te beginnen te spitten en te ploegen in de commons en de braaklanden, om de redenen die wij verklaarden.'

Het symbool van het geweldloos verzet van de diggers werd de spade, als antipode van het zwaard van de heersers en onderdrukkers.

Toen we in de winter van 2013, op zoek naar een symbool voor Commons Josaphat, tijdens een avondje brainstormen in café Daringman terecht kwamen bij een schop, dacht geen van ons aan de Engelse *Diggers*. Een noodkoffer voor een stad die bedreigd wordt door verarming, sociale verdringing, isolement, verstikking door auto's en consumen-tisme, een samenleving die gebukt gaat onder ecologische rampen, onrechtvaardigheid, ongelijkheid en economische crisissen. Achter het glas van die koffer een schop, om aan te tonen dat alleen wijzelf daar iets aan kunnen veranderen, dat het aan ons is om de handen uit de mouwen te steken. En als slogan op de koffer, in witte letters tegen een signaalrode achtergrond: *In case of emergency, make your own city*, om aan te geven dat de tijd dringt. Dat leek ons wel een krachtig beeld voor wat wij wilden doen op het Josaphatbraakland.

Een schop voor de stad. De affiche van Commons Josaphat.

Het terrein van het oude goederenstation Josaphat, op de grens tussen Evere en Schaarbeek, is door weinig Brusselaars gekend. Zelfs veel onmiddellijke burens weten niet van het bestaan van dit braakland af. Het ligt dan ook wat weggestopt, achter de huizen van de Lathinislaan, de flatgebouwen van de Lambermontlaan en het industrieterrein langs de Generaal Wisquetlaan. Alleen vanop de brug aan het station van Evere heb je een mooi overzicht. Je ziet hoe Spoorlijn 26 het terrein doorkruist van noord naar zuid. Af en toe, enkel op wekdagen, dendert er een trein voorbij. Vrachtwagens voeren aarde aan, uitgegraven voor de aanleg van de nieuwe tunnel in de buurt. Een enkele buurtbewoner negeert het bordje Verboden Toegang en laat zijn hond uit op het 24 ha grote stuk grond.

Het terrein van het oude goederenstation Josaphat

Sinds anderhalf jaar buigen we ons met Commons Josaphat, een collectief van Brusselaars met een passie voor de *commons*, over dit terrein. Hoe kwamen we daar terecht?

Waarom de *commons*?

Commons Josaphat is gegroeid uit een groepje Brusselaars die actief waren in allerlei bewegingen en organisaties die op een of andere manier, meestal zonder het zo te benoemen en soms zonder het te weten, bezig waren met de *commons*. In de zomer van 2012 kwamen we voor het eerst samen, op een bankje op het Flageyplein. Twee uur later hadden we beslist om samen een festival van de *commons* uit de grond te stampen, met als dubbele bedoeling om van mekaar te leren over het scheppen, bewaren en beheren van *commons*, en om het concept en de dynamieken die in de stad aanwezig waren zichtbaarder te maken.

In een van onze basisteksten maakten we duidelijk waarom we de *commons* centraal wilden stellen.

'Overall in de stad komen mensen samen om te experimenteren met nieuwe manieren van samenleven. Voedselteams, cohousingprojecten, crèches in zelfbeheer, de community land trust, gemeenschappelijke stadstuinen, duurzame wijken, LETS-groepen, energiecoöperaties, groepen die nadenken en alternatieven uitwerken over uiteenlopende thema's als waterbeheer, voedselproductie, geld, arbeid, of software. Dit lijkt op het eerste zicht een vreemd allegaartje, maar we voelen aan dat er een verband is. Stilaan beginnen we die verbanden ook beter te begrijpen. Het concept van de commons reikt ons daartoe een goede sleutel aan. Deze initiatieven ontwikkelen zich naast de markt. Ze leggen de nadruk eerder op gebruiken dan op bezitten, op collectieve eigendom eerder dan op individueel bezit. Ze proberen behoedzaam om te gaan met de beperkte bronnen die de aarde ons biedt, eerder dan uit te gaan van ongebreidelde groei. Ze stellen grotere solidariteit in de plaats van verdere dualisering. Ze steunen soms op de staat, maar ontwikkelen zich parallel, omdat ze veel belang hechten aan zelfbestuur. Daarbij gaan ze niet in tegen de politiek, maar ze werken er mee samen en verdiepen hem.

We zien de verbanden, we voelen het potentieel. We zien hoe de contouren van een nieuwe samenleving zich aftekenen. Voor zowat elk domein van het dagelijks leven werken er vandaag mensen aan concrete alternatieven. Moesten we er nu eens in slagen om al die alternatieven met mekaar in verband te brengen? Zou dat ons gemeenschappelijk potentieel niet enorm versterken? Moesten we nu eens samen nadenken over hoe de stad ontwikkeld kan worden op basis van deze principes?'

Het festival van de *commons* ging bescheiden van start, met een reeks van vier ontmoetingsavonden waarin enkelen van ons telkens hun werking voorstelden vanuit de optiek van de *commons*. Alle avonden waren opgebouwd rond een thema. Water en natuur, grond en wonen in de stad en digitale *commons* werden zo onder onze loep genomen. Vanuit die avonden ontstond het idee om te proberen al die mooie initiatieven met mekaar in verband te brengen, op mekaar af te stemmen, al was het maar virtueel. En

om dat te doen leek het ons interessant om op zoek te gaan naar een concreet terrein, een onbeschreven blad waarop we onze dromen konden projecteren.

Waarom Josaphat?

Veel bebouwbare terreinen zijn er niet meer over in Brussel. Vrij snel viel ons oog op het Josaphatterrein. In onze basistekst legden we uit waar het ons om te doen was.

‘Wat belet ons om (...) een alternatief uit te werken? Waarom van dit terrein geen ‘commons’ maken. Een terrein dat ons toelaat om alle concrete initiatieven van de voorbije jaren op een hoger plan te brengen, om uit de marge te treden en mee de stad te maken.

We beschikken over juridische modellen zoals een Community Land Trust die ons in staat stellen om 24ha als collectief bezit te beheren. We hebben financiële modellen die ons toelaten om aan stadslandbouw te doen. Honderden mensen werken nu al binnen de sociale economie. De Staten Generaal van het Water staat klaar met ideeën om het water zijn plaats als gemeengoed in de stad terug te geven. Alles wat we nu nodig hebben is dat die publieke grond, dat 32 voetbalvelden groot terrein in Schaarbeek, bij collectief besluit wordt overgedragen aan de gemeenschap, en niet op de markt wordt gebracht.’

We waren niet de enigen die aandacht hadden voor de site. Ongeveer tegelijkertijd als Commons Josaphat raketten ook het Brussels Gewest het dossier, dat toen al een paar jaar lag te slapen, weer op. Dat was op zich interessant. Josaphat is niet alleen een van de laatste grote stukken grond waar nog gebouwd kan worden, het is ook een van de weinige grondreserves waar het Brussels Gewest zelf eigenaar van is. De Brusselse overheid kan hier dus min of meer haar zin doen. Interessant dus, maar niet onmiddellijk geruststellend. In het verleden blonk Brussel niet uit door een visionair grondbeleid. Grote grondreserves en gebouwen werden de voorbije jaren voor een habbekrats verkocht aan privé-investeerders. De bekendste voorbeelden van deze kortzichtige politiek zijn Thurn & Taxis en het Rijksadministratief Centrum, twee strategische sites die nu volledig in handen zijn van de privé.

In 2005 werd het Brussels Gewest, via de voor dat doel opgerichte Maatschappij voor Vastgoedverwerving, eigenaar van het Josaphatterrein.¹ Na een mislukte poging om de uitbreiding van de Europese Commissie een plaats te geven op het terrein en na enkele jaren de kat uit de boom gekeken te hebben, groeide het besef hoe belangrijk die gewestelijke gronden wel zijn. Tijd dus om dat liggend geld te activeren, dacht het gewest. In 2013 gaf de Brusselse regering zijn goedkeuring aan het project ‘Josaphat: wonen en werken in een parkomgeving’. De bedoeling was om er een gemengde site van te maken, met veel plaats voor wonen. 56 procent van de woningen zou volgens het plan door de privé ontwikkeld worden (41 procent middenklasse en 15 procent *haute gamme*) en 44 procent door de overheid. Maar van die 44 procent publieke woningen moesten er 18 procent gebouwd en verkocht worden door Citydev (de nieuwe roepnaam voor de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor Brussel, wier opdracht het onder andere is om betaalbare koopwoningen voor de middenklasse te bouwen). Die woningen komen dus uiteindelijk ook in privéhanden. In de plannen zijn voorlopig enkel de 26 procent sociale woningen de enige die op termijn zeker publiek blijven.

Het plan was dus verre van een radicale breuk met het verleden. Alweer stond het Gewest op het punt om een belangrijk deel van haar patrimonium uit handen te geven.

Onze keuze voor het Josaphatterrein was dus niet alleen maar geïnspireerd door het feit dat een braakliggend stuk grond het makkelijker maakt om fundamenteel na te denken over de organisatie van de stad. De beweging voor de *commons* moet volgens ons niet alleen gaan over het uitdenken van alternatieven, ze moet ook gaan over het behouden van de bestaande *commons* en het vechten tegen de voortschrijdende privatisering van alles en nog wat. Is het niet de plicht van het Gewest om veel zorgvuldiger om te springen met haar patrimonium? Haar gronden zijn onze gronden, en moeten gebruikt worden in het belang van de gemeenschap, en niet om promotoren en individuen die het geluk (en vooral het geld) hebben om er een stukje van te bemachtigen nog te verrijken.

Op zoek naar een strategie

En zo bewandelde Commons Josaphat van bij de start twee sporen: een eerste spoor dat van het braakland gebruik wilde maken om na te denken over hoe een stad gebaseerd op de principes van de *commons* er uit kan zien, hoe ze bestuurd moet worden, hoe er gewerkt en gewoond wordt, hoe cultuur er beleefd wordt en hoe ze gefinancierd wordt. En parallel daarmee een spoor dat erop gericht was om zo veel mogelijk van dat alles ook echt te realiseren en te vermijden dat het Gewest haar schaarse grond zou verkwanzelen aan de markt. Met die dubbele doelstelling maakten we het ons niet makkelijk. Commons Josaphat is informeel collectief, losweg opgebouwd rond drie structuren: een aantal tijdelijke werkgroepen, een transversale groep samengesteld uit een vijftiental mensen die regelmatig samenkomt om voor de continuïteit zorgen, en een algemene vergadering, waar iedereen aan kan deelnemen, en die tot nu toe een vijftal keer is samengekomen. Zoals dat gaat bij horizontaal georganiseerde groepen – want ook in onze werking schatten we het principe van zelfbestuur hoog in – werd er urenlang gepalaverd over welke strategie we moesten volgen. Doorheen heel het proces bleven we ons afvragen waar we de prioriteit aan moesten geven: de theoretische oefening en de zoektocht naar het potentieel van de *commons* of de politieke actie om de verkoop van het terrein te voorkomen. Uiteindelijk kozen we voor een vorm die aan beide doelstellingen kon tegemoetkomen. We lanceerden in juni 2014 een burgerideeënoproep.

Met die oproep richtten we ons tot iedereen die onze waarden deelt: gewone burgers en experts, verenigingen en individuen, mensen uit de buurt en mensen die elders in de stad wonen. De ontwikkeling van een stadswijk volgens de principes van de *commons* is nog iets anders dan het beheer van een gemeenschappelijke weide. We zochten ideeën voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van het terrein, voor de gebouwen die er op moeten komen, en voor de aanleg van de openbare ruimte. Maar ook ideeën over hoe het onderwijs georganiseerd kan worden, hoe er handel kan worden gedreven, hoe mensen er zullen werken, hun vrije tijd besteden, eten en drinken, de buurt zullen onderhouden, sporten, waar ze hun hondje kunnen uitlaten.

'Het kan gaan om plannen voor de hele buurt, maar het kan ook gaan over ideeën voor iets kleins: een speeltuig, een computerprogramma, een stoeptegel. Het kan gaan over tastbare dingen, maar ook over ontastbare dingen: een

idee over hoe beslissingen moeten worden genomen, over hoe de natuur kan worden beheerd op de site. Eén ding is van belang: wie een idee indient, moet aantonen hoe het aansluit bij de principes van de commons. Je kan dus zowel komen met een recept voor het bakken van brood, met een ontwerp voor een collectieve broodoven, met een plan voor een gebouw waar die oven een plaats in kan krijgen, een project voor het plein waar dat gebouw zal komen te liggen, of een idee over de manier waarop die oven moet beheerd worden.²

De oproep werd beantwoord. We kregen een vijftigtal ideeën binnen, die we van 26 tot 29 juni 2014 tentoonstelden tijdens wat we de 'Grand Bazar' noemden. Bezoekers konden kennis maken met de meest uiteenlopende voorstellen. Er was een idee om van het openbaar groen een eetbaar landschap te maken, een ver uitgewerkt voorstel voor een intergenerationeel woonproject, een plan om een coöperatie op te richten die met buurtbewoners uit verschillende culturen exotisch kookt op basis van lokale producten, een plan om laaggeschoolden te betrekken bij de bouw van de site en de burens bij de financiering ervan, een idee voor een stadslandbouwcoöperatie, voorstellen voor het tijdelijk gebruik van de site met verplaatsbare, zelfgebouwde woningen, een ontwerp voor een bank uit palettenhout en ontwikkelingsplannen voor de volledige site.

Na de vakantie startte de tweede fase van de oproep, waarin we vanuit de ingezonden ideeën, in een reeks collectieve workshops, trachtten te komen tot een of meerdere voorstellen voor de ontwikkeling van de site. Stilaan begint die visie nu vorm te krijgen, in teksten, maquettes en spreadsheets. In de lente van 2015 zou dit alternatieve ontwikkelingsplan moeten voorgesteld worden aan het publiek en aan de overheden.

Tussendoor werkten we mee aan debatten en ontmoetingen waarin het idee van de *commons* verder werd uitgediept. Sprekers als geograaf Eric Swyngedouw en schrijver Christian Laval³ plaatsten onze werking rond het Jospahatterrein in het ruimere perspectief van de strijd voor het behoud en de ontwikkeling van de *commons*.

Parallel met de ideeënoproep bleven we ook op andere manieren aandacht vragen voor waar we mee bezig waren. We organiseerden een zaadbommencommando om het vrije zaad van het gemeengoed over het terrein te verspreiden, vrienden bouwden met sloop-hout een uitkijktoren 'om een beter zicht te krijgen op het potentieel van het terrein', we organiseerden knutselateliers met kinderen uit de buurt en ontdekkingswandelingen op de site. We trokken met een kartonnen maquette van het terrein de stad in om het debat aan te gaan met de mensen op de straat. Net voor de gewestverkiezingen in mei 2014 organiseerden we een politiek debat waarin vertegenwoordigers van alle partijen hun visie voor de site en op de *commons* kwamen uiteenzetten.

Vallen en opstaan

Tijdens die twee jaar dat we actief zijn met Commons Josaphat hebben we gemerkt dat we in Brussel een gevoelige snaar geraakt hebben.

Een massabeweging zijn we niet geworden. Dat was ook niet de bedoeling, en dat was ook moeilijk haalbaar. We vertrokken niet vanuit een slogan die makkelijk grote groepen zou kunnen mobiliseren. Geen 'JOSAPHAT MOET BRAAKLAND BLIJVEN!' OF ZELFS NIET

‘JOSAPHAT, EEN COMMONS, NU!’ Het was niet zo dat er ergens een blauwdruk klaarlag van een plan dat we wilden verdedigen. We hadden ook niet direct een concreet voorbeeld van een vergelijkbare site waar we naar konden verwijzen. De bedoeling was net om via de weg van de collectieve intelligentie zelf die blauwdruk te schrijven. Dat leverde soms magische momenten op, momenten van herkenning waar plots alle ideeën op hun plaats leken te vallen. Maar het bracht ons soms ook doodlopende sporen, via lange vergaderingen die nergens toe leidden.

Het was ook niet makkelijk om de mensen te betrekken waarvoor de ontwikkeling van een terrein als Josaphat volgens ons prioritair een oplossing zou moeten bieden, de armen, de slecht gehuisveste families die al jaren staan ingeschreven op de wachtlijst voor een sociale woning. Maar de enkele keren dat we dat we hen wel konden bereiken, bijvoorbeeld tijdens een workshop met de leden van de Buurtwinkel in de Anneessenswijk, bleek dat het concept van het gemeengoed zeker hanteerbaar is om met deze groepen rond te werken. Het riep bij de deelnemers herinneringen op aan collectieve broodovens in het land van herkomst, aan praktijken van gedeelde zorg voor de kinderen van de gemeenschap. Het leerde ons dat het gemeengoed het onderwerp kan zijn van inspirerende, breed gedragen politieke acties.

Opvallend was, van de andere kant, de grote belangstelling die we kregen vanuit de wereld van kunst, cultuur en wetenschappen. Met de regelmaat van de klok belandden er vragen in onze mailbox van onderzoekers, kunstenaars en culturele instellingen die ons wilden ontmoeten en wilden samenwerken. Het lijkt er op dat het concept van daar heel levendig is, maar dat er is nood aan praktijkvoorbeelden om het te concretiseren.

Hebben we ondertussen al op de politiek kunnen wegen? Het was niet onze bedoeling om daar, zolang we nog geen project hadden uitgewerkt, ons al uitdrukkelijk te richten tot de politieke besluitvormers. We hebben al twee keer het kabinet van de bevoegde minister, minister-president Rudy Vervoort, en de beheerders van de site, de Maatschappij voor Vastgoed Verwerving, ontmoet. De bedoeling was in de eerste plaats om officieel te laten weten van ons bestaan en om praktische afspraken te maken over het gebruik van de site voor onze activiteiten. En er was het debat dat we organiseerden voor de verkiezingen, waar we de partijen vroegen om een standpunt te formuleren, zonder dat wij zelf met een uitgewerkt plan naar voor kwamen. Toch merken we dat onze activiteiten nu al een zekere invloed hebben op het debat. In een debat over het onderwerp in de parlementaire commissie voor territoriale ontwikkeling verklaarde Vervoort Commons Josaphat te zullen betrekken bij de gesprekken.⁴ En hier en daar duikt in het publieke debat nu het idee op dat de verkoop van het terrein misschien toch niet zo’n goed idee is, en dat erfpachtformules zouden overwogen moeten worden.

We hebben dus al iets bereikt, maar er liggen nog grote uitdagingen op ons te wachten. Op korte termijn zullen we een tot de verbeelding sprekend en geloofwaardig alternatief plan moeten uitwerken. Op basis van dat plan zullen we onze basis moeten verbreden. Om meer volk bij onze beweging te betrekken zullen we er moeten in slagen om de Brusselaars het terrein te leren kennen en zich er verbonden bij te laten voelen. Josaphat moet het symbool worden van de mogelijke stad.

De afgelopen maanden hebben ons geleerd dat Brussel vol zit van goede ideeën en van goede mensen die staan te popelen om ze uit te voeren. Ze leerden ons dat de conclusie

van de basistekst waar we anderhalf jaar geleden mee in de openbaarheid traden geen onverdroten woord bevatte:

'Niets belet ons om na te denken over een andere stad en om deze ideeën te versterken en uit te diepen dankzij de intelligentie van het publieke debat. We hebben niets te verliezen, en alles te winnen! Hier samen aan werken zal ons helpen om mekaar beter te leren kennen, manieren te vinden om onze initiatieven op mekaar af te stemmen en om samen aan belang te winnen in Brussel. Dat zal niemand ons alvast nog kunnen afpakken. Als we erin slagen om samen een overtuigend alternatief uit te werken, samen de stad te ontwerpen, dan zullen we er ook in kunnen slagen om veel mensen achter ons alternatief te krijgen. En als we een goed voorstel hebben, en als we met velen zijn om het te verdedigen, zouden we het dan ook niet kunnen realiseren? We kunnen nu de stap zetten naar een meer duurzame, rechtvaardige en gemeenschappelijke stad.'

De Josaphatsite staat op de kaarten ingetekend als gebied van gewestelijk belang. Het Brussels gewest heeft er vandaag in de eerst plaats belang bij dat het een uitweg vindt uit de impasse waarin we zijn beland, dat het antwoorden vindt op de economische, sociale en ecologische crisissen waarmee we worden geconfronteerd. Dat is volgens ons het gewestelijk belang van Josaphat. Nu is het nog een immens onbeschreven blad. Laten we dat blad gebruiken om er de blauwdruk voor de stad van morgen op uit te tekenen, zonder vrees en zonder taboes. Laten we vol vreugde werken aan een stad waarvan de rijkdom die ze voortbrengt ten goede komt aan de levenskwaliteit van alle Brusselaars. Laat ons, zoals de diggers 400 jaar geleden, gedreven door de kracht van de rechtvaardigheid in onze harten, op zoek naar levensonderhoud voor anderen en voor onszelf, beginnen te spitten en te ploegen in de *commons* en de braaklanden van de stad. *Come on!*

Bio

Geert De Pauw is een van de initiatiefnemers van Commons Josaphat.

Eindnoten

1. 'Josaphat: testcase voor grondbeleid in Brussel?', in Alert, mei 2014
2. Tekst ideeënoproep Commons Josaphat, maart 2014
3. Samen met Pierre Dardot auteur van het boek «Communs, essai sur la révolution au XXIème siècle»
4. Commissie Territoriale Ontwikkeling Brussels Hoofdstedelijk Gewest 10/12/2014